

EĞİTİMDE ANADİLİN YERİ: ULUSLARARASI BELGELER VE YENİ ANAYASA¹

(Position of the Mother Tongue in Education: International Instruments and New Constitution)

Sibel İNCEOĞLU*

ÖZET

Eğitimde anadilin yeri Türkiye’de 2011 sonu başlayan yeni Anayasa sürecinde önemli bir tartışma noktasıdır. Anadilde eğitim anadilin öğreniminden farklıdır. Anadilin öğrenimi, dilin gramer ve diğer özelliklerinin öğrenimi için ders verilmesi anlamına gelirken, anadilde eğitim, eğitim sürecindeki bütün derslerin etnik grupların kendi dillerinde olmasını içerir. Anayasanın 42. Md’si gereğince bugün bu mümkün değildir. Anadilde eğitim talebi ele alınırken, azınlık gruplarının toplumla entegrasyon problemi göz ardı edilemeyecek bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bütün eğitim sürecinin anadilde olması resmi dilin öğrenilmesini güçleştirebilir ve herkesin ortak bir dili kullanamamasından dolayı toplumun bir arada yaşama sorunları ortaya çıkabilir. Bu noktada toplumun büyük bir çoğunluğunun konuştuğu resmi dilin azınlık gruplarınca da iyi öğrenilmesi ihtiyacına cevap verecek seçeneklerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda eğitimde azınlık gruplarının talepleri ile birlikte yaşamının gerekleri arasındaki dengeyi gözeten diğer bir deyişle çift dilli eğitime dayanan karma modeller üzerinde durmak gerekecektir. Bu nedenle yeni Anayasanın yapım sürecinde 42. md üzerinde Meclis’te derin tartışmalar yapılacağı aşikardır. Söz konusu tartışmaların yürütülmesi sırasında azınlıklarla ilgili uluslararası belgelerin sunduğu alternatifler üzerinde durmak yararlı olacaktır.

Anahtar kelimeler: Anadilde eğitim, Anadilin öğrenimi, Azınlık dili, Yeni anayasa.

¹ Bu makale 04.02.2012 tarihinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından düzenlenen Yeni Anayasa Çalıştay’ında “Eğitim Hakkı ve Anadil Eğitimi” başlıklı oturumda sunulmuş tebliğin güncellenmiş ve geliştirilmiş halidir. Tebliğdeki görüşlerimin bir kısmı İstanbul Üniversitesi’nin TBMM’ye sunduğu Yeni Anayasaya ilişkin görüşünde şahsıma atıf yapılmaksızın yer almıştır.

* Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Abstract

Position of the mother tongue in education is an important discussion subject in the Constitution making process that started at the end of 2011. Education in the mother tongue is different than teaching of the mother tongue in education. Whereas teaching of mother tongue (or minority language) in education means teaching of the grammar and other features of that language. education in mother tongue means a curriculum according to which all subjects are taught in mother tongue of that ethnic group. Article 42 of the current Constitution does not allow this. When discussing the demand for education in the minority language, integration of the minority groups comes up as an issue that cannot possibly be ignored. That is because a curriculum that is entirely in the mother tongue of the minority group can make teaching of the official language more complicated, thus resulting in a society where its members do not speak a common language, problems regarding peaceful coexistence can be arose. At this point, alternative solutions for better teaching of the official language that the majority of the people speak to the minority groups must be considered. In that sense, mixed model education systems, in another words bilingual education which balance the demands of the minority groups and the need for living together in an integrated society must be emphasized. For this reason, in-depth discussions over Article 42 will obviously take place in the National Assembly during the constitution making process. During these discussions it will be helpful to dwell on the alternatives in the international instruments on minorities.

Keywords: Education in the mother tongue, teaching of the mother tongue, minority language, new constitution.

Giriş

Eğitimde anadilin yeri tartışılırken iki ayrı kavram kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi *anadilde eğitim*, ikincisi ise *anadilin öğrenimi* ya da diğer bir ifadeyle anadil eğitimidir. Birinci kavram eğitim dili olarak anadilin kullanımını ifade etmektedir, diğer bir deyişle eğitim müfredatındaki derslerin bir kısmının ya da tamamının azınlıkların anadilinde yapılması anlamına gelmektedir. İkinci kavram ise anadilin ve edebiyatının sadece seçimlik dersler yoluyla okulda öğretilmesini içermektedir.

Anadilin öğretilmesi özellikle göçmen azınlıklar bakımından entegrasyonun kolaylaştırılmasında, diğer bir deyişle anadili farklı olan çocukların topluma tedrici intibaklarının sağlanması ve resmi dili daha iyi öğrenebilmeleri açısından çoğunlukla benimsenen bir yöntemdir.² Anadilde eğitim ise daha çok dili resmi dil olarak

² Bkz. Mustafa Koçak, *Çok Kültürlülük Açısından Dil Hakları*, Liberte yay., Ankara 2010, s. 334-335.

kabul edilmemiş olan ulusal azınlıkların³ talebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Birden fazla dil resmi dil olarak kabul edilmiş olan ülkelerde resmi diller zaten aynı zamanda eğitim dili olduğundan,⁴ bu ülkelerde anadilde eğitim talebi daha çok üyesi oldukları dilsel topluluğun yaşadığı bölgelerin dışında yaşayanlar bakımından bir sorun oluşturmaktadır.⁵ Sadece çoğunluk dilini resmi dil olarak benimseyen ülkelerde ise anadilde eğitim talebi ulusal azınlığın anadilinin canlandırılması ve geliştirilmesi ile kültürün korunması ve geliştirilmesi talebini de içermektedir. Çoğunluk dilinin hakimiyetinin asimile edici etkilerinden korunma amacı bu talebi tetiklemektedir.

Dünyada mevcut dillerin sayısı hakkında kesin bir tespit yapmak mümkün olmamakla birlikte, altı binin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.⁶ Bu dillerin yarısına yakını tehlike altındadır, diğer bir deyişle bu dilleri konuşanların sayısı giderek azaldığı için kaybolma riski bulunmaktadır.⁷ Sayı bakımından çok az kişi tarafından konuşuluyor olmamasına rağmen üç bin civarındaki dilin tamamı resmi dil olarak benimsenmemiştir. Devletlerin çoğunluğu sadece bir tek dili, o ülke topraklarında yaşayan toplumun çoğunluğunun konuştuğu dili resmi dil olarak benimsemiştir.⁸ Ancak 67 kadar ülke birden fazla dili ulusal düzeyde resmi dil olarak benimsemektedir.⁹ Anadilin sayısı binlerle ifade edilirken, resmi dil sayısının sadece mevcut devlet sayısının biraz üzerinde olması, eğitimin dili meselesinin yalnızca Türkiye bakımından değil bütün devletler için ciddi bir konu olduğunu bize işaret etmektedir.

Eğitimin dili bir yönüyle çocuğun kültürel kimliğinin, kişiliğinin ve kendisine saygısının geliştirilmesi bakımından önem arz eder, diğer yandan çocuğun haklardan yararlanabilmesi, toplumsal ve ekonomik yaşama etkili katılımı bakımından da tartışılması gereken yönleri vardır. Bu nedenle anadil ve eğitim ilişkisi insan hakları perspektifinden ele alınması gereken bir konudur.

³ Ulusal azınlık kavramının tanımı konusunda tam bir görüş birliği olmamakla birlikte, "ulusal azınlık", "göçmen azınlık" kavramları için bkz. Koçak, s. 344-354.

⁴ Farklı yöntemler benimse de Kanada, İsviçre ve Belçika buna örnek verilebilir.

⁵ Örneğin Belçika. Kanada ise İngilizce veya Fransızca konuşanların belirli bir yerde yeterli sayıya ulaşmaları durumunda kendi anadillerinde eğitim almalarını güvence altına alarak bu sorunu aşmıştır. Haklar ve Özgürlükler Kanada Şartı md 23.

⁶ Bkz. *Atlas of the World's Languages in Danger*, UNESCO 2011, s. 4. *Education in a Multilingual World*, UNESCO 2003, s. 12. <http://www.bbc.co.uk/languages/guide/languages.shtml>. Ayrıca Bölgelere göre dünya dilleri haritası için bkz. <http://www.ethnologue.com/world>; Dili konuşanların sayısı için bkz. <http://www.ethnologue.com/statistics/size> (Erişim: 02.01.2012).

⁷ *Atlas of the World's Languages in Danger*, s. 4, 6. *Language Vitality and Endangerment*, (Ad Hoc Expert group on Endangered Languages), UNESCO 2003, s. 1 vd. *The International Year of Languages*, UNESCO 2008, s. 1 vd.

⁸ *Education in a Multilingual World*, s. 13-14. Anayasalarında birden fazla resmi dile yer veren devletlerle ilgili bilgi ve bu devletlerde resmi dillerin düzenleniş biçimi bakımından bkz. Olgun Akbulut, "Resmi Dil ve Anayasalarda Düzenlenişi", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012 (102), s. 129-136.

⁹ Resmi dillerle ilgili bilgi için bkz. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2098.html> (Erişim: 20.08.2013).

Eğitimde anadilin yeri bakımından insan haklarına ilişkin sözleşmelere bakıldığında Global seviyedeki sözleşmeler ve Bölgesel düzeydeki sözleşmeler olarak ikili bir ayırım yapmak gerekir. Global düzeydeki sözleşmeler bir Bölgesel örgüt olan Avrupa Konseyi çerçevesinde akdedilen sözleşmelere kıyasla eğitimde dil hakları bakımından daha mütevazı bir yaklaşım içindedir.

1) Global Düzeyde Uluslararası Belgelerin Yaklaşımı

Eğitimin dili meselesi İkinci Dünya Savaşının hemen ardından hazırlanan uluslararası belgelerde temkinli yaklaşılan bir konudur. 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 26. md'sinde parasız ilköğretim hakkından söz edilmesine rağmen anadilini öğrenme hakkı veya eğitimin dili konusunda bir belirleme yapılmamıştır. Bildirgenin yapılış sürecinde hazırlanan taslaklarda, "toplumun çoğunluğundan ırk, dil veya din bakımından ayrılan kişiler anlamlı bir sayıya ulaştığında, bu kişilere okul ile kültürel ve dini kurumlar kurma ve bu kurumları koruma hakkının verileceği" belirtilmekteydi.¹⁰ Bu öneri Bildirgenin bireysel niteliği ön plana çıkarılarak reddedildi.

Fakat on yıla yakın bir süre sonra eğitimde dil haklarına ilişkin olarak kademeli bir gelişme başladığı görülmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütünün 1957 tarihli 107 sayılı Sözleşmesi, Kabile ve Yerli Halklara ilişkindir. Kabile ve Yerli Halklarının kendi anadillerinde eğitilme haklarından söz eder.¹¹ UNESCO'nun Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmesi¹² (1960) md 5/1-c'de "ulusal azınlık üyelerinin eğitim faaliyetlerini tanımaktan" söz eder. Eğitim faaliyetleri içine okul kurma, her ülkenin eğitim politikasına bağlı olarak, kendi dillerini kullanma veya öğrenme de girmektedir. Bununla birlikte i bendinde "bu hak söz konusu azınlık mensuplarının, bir bütün olarak toplumun kültür ve dilini anlamalarını ve topluluğun faaliyetlerine katılmalarını engelleyecek veya ulusal egemenliğe hanel getirecek tarzda kullanılamaz" denmektedir. UNESCO Sözleşmesinin hükümleri ürkek ve sınırlıdır. Birincisi "ulusal azınlık" kavramının tanımı çok net değildir. İkincisi eğitim faaliyetinin devlet tarafından sağlanmasını öngörmemekte, finansmanını azınlıklara bırakmaktadır. Üçüncü olarak eğitimde ulusal azınlıkların özel okullarında okutulacak dilin seçimi "her ülkenin eğitim politikasına" bağlanmıştır. Ayrıca ulusal egemenliğe zarar vermeme ve toplumun dilini anlama gibi koşullar da yer almaktadır. Dolayısıyla

¹⁰ Bkz. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NG9/000/25/PDF/NG900025.pdf?OpenElement> (04.06.1947) (Erişim: 12.01.2012); <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/GL9/011/01/PDF/GL901101.pdf?OpenElement> (17.12.1947), (Erişim: 12.01.2012); <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/GL9/001/66/PDF/GL900166.pdf?OpenElement> (21.05.1948) (Erişim: 01.02.2012).

¹¹ http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C107,%2FDocument; (Erişim: 03.02.2012).

¹² http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (Erişim: 03.02.2012).

düzenleme daha çok belirli sınırlara tabi olarak eğitimde anadilin kullanımına izin verme yönünde bir anlayışı yansıtmakta, devlete mali anlamda bir pozitif yükümlülük getirmekten kaçınmaktadır.

1966 tarihli BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi md 27 dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelerde, bu *azınlıklara mensup kişilerin kendi kültürünü yaşamasına ve kendi dilini kullanmasına engel olunamaz* demektir. Fakat eğitim konusunda sessizdir. Bununla beraber bu hükmün en azından azınlıkların özel okullarını ve bu okullarda okutulan dili koruduğu kabul edilmektedir.

1966 tarihli BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ise 13 ve 14. md'lerinde eğitim hakkından söz eder. Bu iki hükümden ilköğretimin parasız olması zorunluluğu ortaya çıkmakla birlikte, hükümlerde eğitimin dili konusunda bir açıklık yoktur. Bununla birlikte Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi son yıllarda, Sözleşmeye taraf ülkelere yönelik Nihai Gözlemlerinde azınlıklara anadillerinde eğitimin geliştirilmesi ve/veya anadillerini okulda öğrenme (anadil eğitimi) imkanı sağlanması konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır. Örneğin Yunanistan (2004), Trakya'da yaşayan Türkler için mevcut okulların yetersizliği ve Trakya dışında ise ilk ve ortaöğrenim okulu bulunmaması bakımından eleştirilmiştir. Diğer azınlıklar bakımından da dillerini okulda öğrenme olanaklarının bulunmaması eleştiri noktalarından biridir.¹³ Benzer raporlar Guatemala (2003)¹⁴ ve Ekvator'daki (2004)¹⁵ Yerli Halklar için de bulunmaktadır. Sırbistan'daki (2005) Romanlarla ilgili olarak, azınlık dilinde eğitim veren öğretmenlerin azlığı eleştirilmiş ve artırılması önerilmiştir.¹⁶

Benzer şekilde 1966 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi de açıkça anadilde eğitime yer vermemesine rağmen, Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi sayısız Nihai Gözlemlerinde özellikle 1990'lardan itibaren çift dilli (anadil ve resmi dil) eğitimi desteklemekte ve tavsiye etmektedir. Meksika (1995, 1997),¹⁷ Rusya (1996),¹⁸ Polonya (1997),¹⁹ Hollanda (1998),²⁰

¹³ [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/E.C.12.1.Add.97.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/E.C.12.1.Add.97.En?Opendocument) (Erişim: 14.01.2012).

¹⁴ [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/E.C.12.1.Add.93.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/E.C.12.1.Add.93.En?Opendocument) (Erişim: 14.01.2012).

¹⁵ <http://www.refworld.org/publisher,CESCR,CONCOBSERVATIONS,ECU,4153f9044,0.html> (Erişim: 14.01.2012).

¹⁶ [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/E.C.12.1.Add.93.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/E.C.12.1.Add.93.En?Opendocument) (Erişim: 14.01.2012).

¹⁷ <http://www.un.org/documents/ga/docs/50/plenary/a50-18.htm> (Erişim: 15.01.2012).

¹⁸ <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=category&category=&publisher=&type=&coi=&docid=3ae6af4b24&skip=0;> <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=3f4a07c17&skip=0&query=Committee> (Erişim: 15.01.2012).

¹⁹ <http://www.refworld.org/category,COI,CERD,,POL,3ae6af3718,0.html> (Erişim: 15.01.2012).

²⁰ <http://www.refworld.org/publisher,CERD,,NLD,3f4a07c60,0.html> (Erişim: 15.01.2012).

Ermenistan (1998),²¹ Slovakya (2004),²² Kazakistan (2004),²³ Arjantin (2004),²⁴ Venezüella (2007),²⁵ Fransa (2005),²⁶ Azerbaycan (2005)²⁷ ve Türkiye'ye (2009)²⁸ yönelik Komite Gözlemleri örnek olarak gösterilebilir.

1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi²⁹ md 29/c, çocuğun eğitiminin amaçlarından biri olarak şunu göstermektedir: "... kendi kültürel kimliğine, diline ve değerlerine, ...saygısını geliştirmesi". Aynı Sözleşmenin 30. md'sinde ise "etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların veya yerli kökenli kişilerin mevcut bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup veya yerli olan çocuk, kendi grubunun diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak kendi kültüründen yararlanma, ...kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz" denmektedir.

BM Ulusal, Etnik, Dini ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin³⁰ 4. md'si ise daha net bir yaklaşım sunmaktadır. Devletlerin, mümkün olduğunca, azınlıklara mensup kişilerin kendi ana dillerini öğrenmeleri ya da kendi ana dillerinde eğitim görmeleri için yeterli olanaklara sahip olmalarını sağlayacak uygun önlemleri almaları, diğer bir deyişle Devletlerin aktif rol oynamaları gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Bildirge aynı maddenin 4. fıkrasında "devletler, uygun olduğunda, kendi ülkeleri içinde bulunan azınlıkların, tarih, gelenek, dil ve kültürlerine ilişkin bilgi almalarını teşvik etmek için eğitim alanında önlemler almalıdırlar" diyerek, devletlerin sadece negatif yükümlülük değil pozitif yükümlülük altında olduklarını da vurgulamaktadır. Bildirge hukuki yönden bağlayıcı olmamakla birlikte, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gibi moral bağlayıcılığa sahiptir, ayrıca ileride hukuki olarak bağlayıcı bir Sözleşmenin hazırlanabilmesine kaynaklı edebilecek niteliği nedeniyle önemsiz addedilemez.

²¹ <http://www.refworld.org/publisher,CERD,,ARM,3f4a07c79,0.html> (Erişim: 15.01.2012)

²² <http://www.refworld.org/country,,CONCOBSERVATIONS,SVK,,42d267ee4,0.html> (Erişim: 15.01.2012).

²³ <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=42d265264&skip=0&query=discrimination&coi=KAZ> (Erişim: 15.01.2012).

²⁴ <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=42d25e894&skip=0&query=discrimination&coi=ARG> (Erişim: 15.01.2012).

²⁵ <http://www.refworld.org/country,COI,CERD,CONCOBSERVATIONS,VEN,,461ba9212,0.html> (Erişim: 15.01.2012).

²⁶ <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=42de63e14&skip=0&query=discrimination&coi=FRA> (Erişim: 16.01.2012).

²⁷ <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=42de65474&skip=0&query=discrimination&coi=AZE> (Erişim: 16.01.2012).

²⁸ <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=49e5ceb72&skip=0&query=Committee on the Elimination of Racial Discrimination &coi=TUR> (Erişim: 16.01.2012).

²⁹ <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> (Erişim: 03.02.2012)

³⁰ <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r135.htm> (Erişim: 03.02.2012)

2) Avrupa Konseyi Belgeleri

Bölgesel bir yapılanma olan Avrupa Konseyi çerçevesinde yapılan uluslararası sözleşmeler, anadilin öğrenilmesi ve eğitimde anadil konusunda Global düzeyde yapılanlardan daha ileri bir noktadadır. Elbette Avrupa Konseyi çerçevesinde hazırlanan en eski Sözleşmelerden biri olan 1950 tarihli İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nde eğitim hakkından söz edilmemiştir. Fakat 1952 tarihli 1 No'lu Ek Protokol 2. md'sinde eğitim hakkına yer verir, bununla birlikte Protokol'deki eğitim hakkı anne – babaya eğitimin dilini belirleme yönünde bir hakkı tanımlamaz. Maddede “hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz” biçiminde devlete negatif bir yükümlülük yüklenmiştir. Devamında ise “ana-babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına devlet saygı gösterir” denmektedir. Elbette bu hakkın Sözleşmedeki ayrımcılık yapılamayacağına ilişkin 14. md ile veya özel yaşama koruma getiren 8. md ile birlikte değerlendirilmesini talep eden çeşitli yorumlar ve başvurular yapılmıştır.³¹

İlk olarak, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) 1968 tarihli *Belçika Dil* davasında 1. Ek Protokol md 2 ile 8 ve 14. md'leri birlikte değerlendirmiş fakat ihlal bulmamış ve devletin eğitim dilini belirlemede serbest olduğu yönünde yorum yapmıştır. Mahkeme eğitim hakkını düzenleyen maddenin kişiye istediği dilde eğitilmesini isteme hakkını vermediği görüşünü dile getirmiştir.³²

Bununla birlikte 90'lı yılların sonlarından itibaren bu anlayışta bir miktar değişim olduğundan söz etmek mümkündür. Örneğin *Stankov, Trayanov, Stoychev, Mechkarov, Ilinden ve diğerleri – Bulgaristan* (1996) davasında İnsan Hakları Avrupa Komisyonu ilginç bir tespit yapmıştır. Makedonya kökenli Bulgar vatandaşları Makedonya'da kendi anadillerini öğrenme ve öğretme hakları bulunmadığından şikayetçi olmuşlardır. Komisyon belirli bir dilde eğitim hakkının veya devletten belirli bir tür eğitim kurumu yaratmasını talep etme hakkının Ek Protokol'ün 2. md'sinden çıkarılamayacağını belirlemiştir. Bununla beraber şu tespiti de yapmıştır: “Ayrıca, başvurucular Makedonya dilini özel okullarda okutmak için bir engel olduğunu veya bu tür okullar açmak için bir yasak bulunduğunu, bu nedenle kendilerine yönelik ayrımcılık yapıldığını gösterememişlerdir”.³³ O halde bu tespitten şu sonuç çıkarılabilir: *Sözleşme devlete anadilde eğitim veya anadilin öğrenimine ilişkin*

³¹ İHAM kararlarında eğitimin dili konusunda bkz. Olgun Akbulut, “Eğitim Hakkı”, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa*, Sibel İnceoğlu (editör), Avrupa Konseyi yay., 2. b. Beta., İstanbul 2013, s. 538-539. Osman Doğru-Atilla Nalbant, *İnsan hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli kararlar*, C. 2, Avrupa Konseyi yay., s. 769-770. Ayrıntılı bilgi için bkz. Olgun Akbulut, *Barış İçinde Birlikte Yaşamın Hukuk Zeminini*, On İki Levha yay., İstanbul 2008, 171-181.

³² *Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium* v. *Belgium*, (Belçika'da Eğitim Dili Davası), Appl. No. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64, 23.07.1968, s. 29-32, para. 6-11.

³³ *Stankov, Trayanov, Stoychev, Ilinden, Mechkarov and others v. Bulgaria*, Appl. No. 29221/95, 29222/95, 29223/95, 29225/95, 29226/95, 21.10.1996, para. 11.

mali anlamda bir pozitif yükümlülük yüklememekle birlikte, bu konularda yasak getirilmesi ayrımcılık yasağı bakımından bir ihlal yaratabilir, diğer bir deyişle devletin bu noktada negatif yükümlülüğünden söz etmek mümkündür.

2001 tarihli *Kıbrıs-Türkiye* davasında ise İHAM eğitim dili konusundaki yaklaşımının farklı bir yola evrilebileceği yönünde biraz daha ileri ipuçları vermiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde anadili Rumca olan çocuklar ilköğretimi Rumca okuyabilmekte, fakat Rumca eğitim veren ortaöğretim okulları kapatıldığı için sonraki eğitime İngilizce veya Türkçe devam etmek zorundadırlar. Bu durumda çocukların Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti'ne giderek okumalarını İHAM gerçekçi bir çözüm olarak görmemiş, aynı dilde eğitim almalarının engellenmesinin eğitim hakkının özünü reddetmek anlamına geldiğini belirtmiştir.³⁴

İHAM'ın daha sonraki başka bir kararında ise anadilde eğitim hakkının İHAS'a Ek Protokol md 2'den çıkarılmayacağı tekrarlanmakla birlikte içerik tartışmasına girilmeksizin usuli yönlerden başvuru reddedilmiştir. Belçika'da Eğitim Dili davasına atıf yapılması kuşku yaratsa da İHAM'ın bu konudaki yaklaşımında bir geriye dönüş yaşandığı sonucuna varılması güçtür. *Skender - Makedonya* kararlarında bir Türk kökenli Makedonya vatandaşının başvurusu değerlendirilmiştir. Başvurucunun yaşadığı bölgede Türkçe eğitim veren ilköğretim okulu yoktur. Başvurucunun büyük kızı yaşadığı bölgenin yakınındaki başka bir bölgede Türkçe eğitime başlamıştır. Fakat kısa süre içinde, öğrencilerin ancak yaşadığı bölgedeki okullardan eğitim alabileceği kurala bağlanmış ve okul yönetimi farklı bölgeden gelen başvurucunun kızını kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Başvurucunun küçük kızı da daha sonra bu okula kaydolamamıştır. İHAM bu konuya ilişkin kısmi kabul edilebilirlik kararında başvurucunun büyük kızına ilişkin değerlendirme yaparken *Belçika'da Eğitim Dili* davasındaki yaklaşımını tekrar etmiş, ardından içerik bakımından tartışmaya girmeksizin, 1 Nolu Ek Protokolün 2. md'si ve İHAS'ın 14. md'sinin ihlal edildiği iddiasını başvuru bu konuda iç hukuk yollarını tüketmediği için kabul edilebilir bulmamıştır. Küçük kıza ilişkin başvuruyu ise daha detaylı incelemek üzere kabul edilebilir bulmuştur.³⁵ İHAM başvurucunun küçük kızına ilişkin detaylı inceleme yaptığı ikinci kararında ise mevzuat yasal bir güvence vermese de başvurucunun kızının yaşadığı bölgede Türkçe eğitim almasına olanak tanıyan fiili önlemler 1999'dan sonra alınarak eğitimine devam etmesi sağlandığı için mağdurluk statüsü olmadığından ve aynı zamanda iç hukuk yolları tüketilmediğinden kabul edilemezlik kararı vermiştir.³⁶

İHAM 2012 yılında verilen *Catan ve diğerleri – Moldova ve Rusya* kararı ile ise *Kıbrıs – Türkiye* kararındaki yaklaşımını tekrarlamıştır. Mahkeme, Transnistria'da Moldova dilinde ve Latin alfabesiyle eğitim veren okulların engellenmesini Moldo-

³⁴ *Cyprus v. Turkey*, Appl. No. 25781/94, 10.05.2001, para. 278-280.

³⁵ *Fatmir Skender v. Former Yugoslav Republic of Macedonia*, Appl. No. 62059/00, 22.11.2001.

³⁶ *Fatmir Skender v. Former Yugoslav Republic of Macedonia*, Appl. No. 62059/00, 10.03.2005.

va dili ve kültürünün Ruslaştırılması olarak görmüş ve Rusya bakımından ihlal kararı vermiştir.³⁷ Bu karar eğitimde dil meselesinin İHAM'ın gündemini daha uzun süre meşgul edeceğini göstermektedir. Özellikle anadilde eğitim veren mevcut okulların sonradan kapatılması ya da erişiminin engellenmesi durumlarında İHAM'ın eğitim hakkı bakımından ihlal kararı verme ihtimalinin güçlendiği söylenebilir.

1990'lı yıllarda Avrupa Konseyi çerçevesinde önemli gelişmeler olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Yürürlüğe giren iki uluslararası belge açıkça azınlık dilinin öğrenilmesi ve azınlık dilinde eğitim kavramlarına yer vermişlerdir. 1992 tarihli Avrupa Azınlık ve Bölgesel Diller Şartı'nın³⁸ 8 md'si eğitimi düzenlemektedir. Sözü edilen madde okul öncesi eğitim bakımından bu kademedeki eğitimin ya tamamının ya da önemli bir kısmının azınlık dilinde olmasını önerir. İlköğretim bakımından eğitimin azınlık dilinde olmasını veya eğitimin önemli bir kısmının azınlık dilinde olmasını ya da azınlık dilinin öğretilmesinin müfredatın bir parçası olmasını seçenekli olarak sunar. Ortaöğretim ve mesleki eğitim bakımından da benzer şekilde seçenekli şıklar sıralanmıştır. Ancak Şart'ın genel yaklaşımı azınlıklara hak sağlamak değildir, azınlık dilinde eğitim hakkı düzenlenmemekte, eğer devletler konu hakkında önlemler almak isterlerse alınabilecek önlemleri sıralamaktadır.

Eğitimde anadilin yeri meselesi Avrupa Konseyi belgelerinden biri olan 1995 tarihli Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmesi'nde³⁹ de vardır. Sözleşme'nin 13. md'si " Taraflar, kendi eğitim sistemleri çerçevesinde, ulusal azınlıklara mensup fertlere kendilerine özgü özel eğitim ve yetiştirme kurumlarını kurma ve yönetme hakkını tanıyacaklardır" (1. fkr) demektedir. İkinci fkr "bu hakkın kullanılması Taraflar için herhangi bir mali yükümlülük getirmeyecektir" diyerek devletin mali anlamda bir pozitif yükümlülük yüklenmeden azınlıkların özel okullar kurma hakkını engellememesi gerektiğini belirtmektedir. 14. md'si " Taraflar bir ulusal azınlığa mensup her kişinin kendi azınlık dilini öğrenme hakkına sahip olduğunu tanımayı taahhüt eder" (1. fkr) demektedir. Bu hükme ilişkin açıklayıcı rapor⁴⁰ devlete mali nitelikte pozitif eylem yüklenmediğini belirterek (para. 74) devletlerin mali anlamda bir pozitif yükümlülük üstlenmediklerini belirtmektedir. Yine aynı maddede şu ifade yer almaktadır: "ulusal azınlıklara mensup kişiler tarafından geleneksel olarak yerleşilmiş bulunan veya bunların kayda değer sayı oluşturdukları yerlerde, *yeterli talep olması halinde, Taraflar kendi eğitim sistemleri çerçevesi içinde ve mümkün olduğu ölçüde* bu azınlıklara mensup olan kişilerin, kendi azınlık dillerini öğrenmeleri veya bu dilde eğitim almaları için yeterli olanaklara sahip ol-

³⁷ *Catan and others v. Moldova and Russia*, Appl. No. 43370/04, 8250/05, 184454/06, 12.10.2012, para. 144, 150.

³⁸ European Charter for Regional or Minority Languages, dated 05.11.1992, CETS No. 148. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm> (Erişim: 05.01.2012).

³⁹ Framework Convention for the Protection of National Minorities, dated 01.02.1995, CETS No. 157. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/157.htm> (Erişim: 05.01.2012).

⁴⁰ <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/157.htm> (Erişim: 05.01.2012).

malarını temin etmeye *çaba göstereceklerdir*"(2. fkr). Diğer yandan 14. md'nin son fkr'sı, "2. fkr'nın uygulanmasının resmi dilin öğrenilmesine veya bu dilde eğitime zarar vermeyecektir" diyerek resmi dilin öğrenilmesi ve kullanılmasının önemini vurgulamaktadır.

1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı 1996'da gözden geçirilmiş ve ilk halinde mevcut olmayan eğitim hakkına 17. md'de yer verilmiştir. Söz konusu madde Akit Tarafalara parasız ilk ve ortaöğretim sağlama yükümlülüğü vermektedir. Bunun yanı sıra 19. md'de "çalışan göçmenlerin ve ailelerinin korunma ve yardım hakkının etkili kullanımını sağlamak için taraf devletler göçmen olarak çalışan kişinin çocuklarına elverişli olduğu ölçüde göçmen olarak çalışan kişinin ana dilinin öğretilmesini teşvik etmeyi ve bunu kolaylaştırmayı taahhüt ederler" denmektedir. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi Sonuç raporlarıyla ülkelerin uygulamalarını takip etmektedir ve bu konuda önlem alınmasını teşvik etmektedir. Bulgaristan (2003),⁴¹ İsveç (2005, 2002),⁴² İtalya (2002),⁴³ Estonya (2004, 2006),⁴⁴ Kıbrıs (2004),⁴⁵ Slovenya (2006),⁴⁶ Norveç (2006)⁴⁷ hakkındaki Sonuç raporlarına bakıldığında elverişli olduğu ölçüde anadilin öğretilmesi, yeterli talep ve yeterli sayıda öğrenci bulunması kaydına bağlı olarak ülkelere tavsiye edilmekte ve bu konudaki eksiklikler eleştirilmektedir.

3) Uluslararası Belgelerden Çıkarılabilecek Genel Sonuçlar

Genel olarak son yıllardaki bildirgelerin, uluslararası sözleşmelerin ve sözleşmeler çerçevesindeki mevcut denetim ve izleme mekanizmalarının yaklaşımlarına bakıldığında birkaç tespiti yapmak mümkündür:

Birincisi devletin anadilin öğrenilmesini engellememe yükümlülüğü vardır (negatif yükümlülük).

İkincisi devlet, azınlığa mensup kişilerin kendi özel eğitim ve öğrenim kurumu kurma ve yönetme hakkını engellememelidir (negatif yükümlülük).

⁴¹ http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/State/Bulgaria2003_en.pdf (Erişim: 06.01.2012).

⁴² http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/Year/2002_en.pdf; http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/State/Sweden2005_en.pdf (Erişim: 06.01.2012).

⁴³ http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/Year/2002_en.pdf (Erişim: 06.01.2012).

⁴⁴ http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/State/Estonia2004_en.pdf; http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/State/Estonia2006_en.pdf (Erişim: 06.01.2012).

⁴⁵ http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/State/Cyprus2004_en.pdf (Erişim: 06.01.2012).

⁴⁶ http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/State/Slovenia2006_en.pdf (Erişim: 06.01.2012).

⁴⁷ http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/conclusions/State/Norway2006_en.pdf (Erişim: 06.01.2012).

Üçüncüsü anadilin öğrenimi veya anadilde eğitimin devlet tarafından finanse edilmesi konusu (i) yeterli talep, (ii) öğrencilerin kayda değer sayı oluşturmaları (iii) devletin mali imkanları ölçülerine bağlıdır, diğer bir deyişle mali anlamda pozitif yükümlülük bakımından devlete takdir alanı bırakılmaktadır.

Dördüncüsü, anadilde eğitim teşvik edilmekle birlikte, devlete kamunun finansmanı ile anadilde eğitim hakkı ile kamunun finansmanı ile anadilin öğrenilmesi hakkını tanıma arasında seçim yapma alanı bırakılmaktadır.

Beşincisi, ulusal azınlık mensuplarının özel eğitim ve öğretim kurumu açma hakları ilgili devletin eğitim sistemlerinin gereklerine tabidir.

Altıncı olarak, azınlık dilini öğrenme veya bu dilde eğitim resmi dili öğrenme ve bu dilde eğitim görmeye zarar vermemelidir.

Son olarak şunu da bir dipnot olarak belirtmek gerekir: Azınlık dilinde eğitim verilirken, resmi dili öğrenme yükümlülüğü getirilmesi, çocuğu kişiliksizleştirdiği gerekçe gösterilerek, zaman zaman eleştiri konusu yapılmıştır. Bu konuda İHAM'a da başvuru yapılmıştır. İHAM bu yoruma katılmamaktadır.⁴⁸ Nitekim anadilde eğitimi benimseyen pek çok ülkede çocuğun yararı ve entegrasyon sorunu gözetilerek resmi dili (kişiler bakımından) öğrenme veya (devlet bakımından) öğretme yükümlülüğünden Anayasalarında söz edilmektedir.⁴⁹

Uluslararası belgeler incelendiğinde özellikle anadilde eğitim konusunun iki temel sorunu gündeme getirdiği görülmektedir. İlk olarak devlete gelecek mali yük, ikinci olarak entegrasyon sorunu. Her iki sorun konusunda uluslararası belgeler temkinlidir. Anadilde eğitim bir entegrasyon sorunu gerçekten yaratabilir. Fakat diğer yandan çocuğun iyi bir eğitim alması ve ayrımcı muameleye tabi olmaması, kendi kültürü ve kimliğini sürdürebilme hakkının korunması gerekmektedir. Bu nedenle eğitim meselesinin düzenlenmesi sadece hukukçuların karar verebileceği bir mesele değildir, pedagoğ, dilbilimci ve eğitim bilimi uzmanlarının görüşleri dikkate alınarak bir siyaset oluşturmak gerekir.

Tam da bu gereksinimler dikkate alınarak hazırlanmış olan AGİT Ulusal Azınlıkların Eğitim Haklarına İlişkin Lahey Tavsiyeleri⁵⁰ (1996) anadilin eğitimdeki yeri hakkında son derece doyurucu verileri bize sunmaktadır. Lahey Tavsiyeleri uluslararası hukukta uzmanlaşmış hukukçuların yanı sıra, azınlıkların sorunları ve

⁴⁸ "Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium" v. Belgium, (Belçika'da eğitim dili davası), para. 19.

⁴⁹ İspanya (md 3), Makedonya (md 48), Moldova (md 35), Bulgaristan (md 36). Bkz. Koçak, s. 339-343.

⁵⁰ The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities and Explanatory Note, Organization for Security and Co-operation in Europe, 1 October 1996, <http://www.unhcr.org/refworld/category,LEGAL,OSCE,,3dde52563,0.html> (Erişim: 03.10.2011).

gereksinimleri üzerine uzmanlaşmış dilbilimci ve eğitimcilerle yapılan görüşmeler neticesinde oluşturulmuştur.

Lahey Tavsiyeleri azınlık dilleri bakımından çift dilli eğitimi önermekte ve çift dilli çocuklar yetiştirmek için kademeli bir süreci tarif etmektedir. Buna göre: *anaokul* dönemi eğitim dilinin sadece anadil olması; *ilkokulda* da azınlık dili ile eğitim alınması, fakat resmi dilin öğretilmeye ve eğitimin son yıllarına doğru bir kısım teorik olmayan uygulamalı derslerin resmi dil ile verilmeye başlanması; *ortaöğretimde* resmi dilde eğitim verilen ders sayısının aşamalı olarak artırılması yerinde bir yaklaşım olacaktır. *Meslek okullarında* ise öğrencilerin hem azınlık dilinde hem de resmi dilde mesleklerini icra etmelerini sağlayacak şekilde planlama yapılması önerilmektedir. *Üniversite düzeyi* bakımından Lahey Tavsiyelerinde, ulusal azınlıklara mensup kişiler, buna ihtiyaç olduğunu ortaya koydukları ve sayısal büyüklükleri bu ihtiyacı haklı kıldığı zaman, anadillerinde yükseköğrenim görebilmelidirler denmektedir. Ancak Üniversite düzeyi bakımından, azınlığın gereksinimlerine yeterli düzeyde cevap verecek şekilde azınlık dilinde eğitim almaları mümkün hale getirilebilir denerek daha esnek bir yaklaşım ortaya koyulmuş, devletlerin bu konudaki takdir alanı daha geniş düşünülmüştür.

Lahey Tavsiyeleri yalnızca resmi dilde eğitim yapılması suretiyle çoğunluğun çocuklarıyla azınlıktakilerin aynı sınıfta okumalarının uluslararası standartlara uygun olmadığını vurgularken, bunun tersinin de sakıncalarını dikkate almaktadır. Örneğin bütün eğitim sürecinde müfredat programının tamamının sadece azınlığın anadilinde olduğu ayrılmış okulları ve toplumun çoğunluğunun konuştuğu dilin öğretilmediği ya da asgari düzeyde öğretildiği durumları da uluslararası standartlara uygun görmemektedir. Baştan itibaren belirtildiği gibi resmi dilin yeteri derecede öğrenilemediği, yalnızca azınlık dilindeki bir eğitim birbirini anlamayan iki toplum yaratır ki, bir arada barış içinde yaşamaya gerçekten de ciddi bir engel oluşturabilir. Üstelik bu, çocuğun yararına da olmaz, onu kapalı bir topluluk içinde kalmaya mahkum ederek sosyal ve ekonomik yaşama katılımını güçleştirir.

Sonuç Yerine: Türkiye Anayasası İçin Öneriler

Türkiye bakımından yeni Anayasa sürecinde en çok tartışılan ve üzerinde son derece zor uzlaşma sağlanabilecek konulardan birisi anadilin eğitimdeki yeri meselesidir. Anadilde eğitimin olması yönünde talep güçlü bir biçimde kendini gösterirken, bu konuda ciddi endişeleri olan kesimler de güçlü bir biçimde itiraz etmektedirler.

Yukarıda ele alınan uluslararası belgeler ışığında haklar temelinde konuya bakıldığında en azından anadilin öğreniminin bir hak olarak Anayasada yer alması zorunlu görünmektedir. Bu bir minimum yükümlülük olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadilde eğitim bakımından ise, eğitimin yalnızca anadilde yapılmasının ya-

ratacağı entegrasyon sorunları nedeniyle çocuğun yararı gözetilerek, çift dilli eğitim bir hak olarak Anayasada tanımlanabilir. Elbette kayda değer sayıda öğrenci ve talep olması koşulu bu tanımın içinde yer alacaktır. Bu yönde bir hakkın düzenlenmesi devletin hem negatif yükümlülüğünü hem de pozitif yükümlülüğünü gündeme getirecektir.

Eğitimin dili meselesi kolayca üzerinde toplumsal uzlaşma sağlanacak bir konu olmadığından, çift dilli eğitimi doğrudan Anayasada bir hak olarak tanımlama yerine bir başka yol da düşünülebilir: *Çift dilli eğitime açık Anayasa*. Çift dilli eğitime açık Anayasa anlayışı uzlaşma kapısını arayabilir Bu yol çift dilli eğitimin hak olarak düzenlenmesi yerine önündeki yasakları kaldırma perspektifinden Anayasa bakmayı gerektirecektir.

Bu çerçevede öncelikle anadilin eğitim dillerinden biri olarak kullanılabilmesinin önündeki engelin kaldırılması gerekecektir. Örneğin “*Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilmez*” biçimindeki 1982 Anayasasınının 42. md’sindeki gibi bir hüküm yeni Anayasada yer almamalıdır. Bu hüküm sadece anadilde eğitim ya da çift dilli eğitimi değil anadilin öğrenimini dahi yasaklamaktadır. Bu tür bir hükme yer verilmeyerek eğitimin dili meselesinin düzenlenmesi yasa koyucuya bırakılabilir ve bu konuda gelişen şartları dikkate alarak yasa koyucunun adım atabilmesinin önü açılabilir.

Ayrıca Fransa Anayasası md 75/1’de yer alan “*Bölgesel diller Fransa’nın ortak mirasının parçasıdır*” ifadesine benzer bir ifadeye yeni Anayasada yer verilmesi yararlı olacaktır. Böylece yasa koyucunun eğitimde dil meselesini düzenlerken anayasal bir dayanağa sahip olması sağlanabilecek ve olasılık dahilinde olan Anayasa Mahkemesi müdahalesi, diğer bir deyişle Anayasa Mahkemesinin çift dilli eğitimi mümkün kılan yasayı iptal etme olasılığı önlenmiş olacaktır. Buna ek olarak, Anayasa anadilde eğitime açık hale getirilirken anadili resmi dil olmayan çocuklar bakımından bir entegrasyon sorunu doğabileceği dikkate alınmak zorundadır. Bu nedenle, “*eğitimle ilgili yasal düzenlemelerin çocuğun toplumsal ve ekonomik hayata etkili bir biçimde katılımını sağlayacak düzeyde resmi dili öğrenmesine zarar veremeyeceği*” yönünde bir hükme yeni Anayasada muhakkak yer verilmelidir. Böylece çift dilli eğitim mümkün kılınırken, sadece anadilde eğitim sunularak entegrasyon sorunu yaratılma olasılığı engellenmiş olacaktır.

